

Monika Szewczyk, Elżbieta Mirga-Wójtowicz, Sonia Styrkacz,
Michał P. Garapich, Ignacy Jóźwiak, Kamila Fiałkowska

Transnarodowa e-Wielkanoc i cyfrowe rodzinowanie w czasach pandemii – przypadek polskich Romów w kraju i za granicą

WPROWADZENIE: CYBERPRZESTRZEŃ W ŻYCIU SPOŁECZNOŚCI PODCZAS PANDEMII

Epidemie i pandemie od zawsze wywierały wpływ na kulturę, gospodarkę, sposoby sprawowania władzy, a ponieważ nieuchronnie oznaczają ryzyko śmierci, wiążą się z praktykami religijnymi i wpływają na ich ewolucję. Nic więc dziwnego, że wśród tysięcy zdjęć ze świata dotkniętego pandemią koronawirusa znajdują się także te z ceremonii religijnych: papież samotnie modlący się w intencji zakończenia pandemii na opustoszałym placu św. Piotra w Watykanie, podobnie opustoszały plac z Wielkim Meczetem w Mekce, ortodoksyjni Żydzi stojący dwa metry od siebie podczas modlitwy przy Ścianie Płaczu w Jerozolimie, ikony przykryte płótnem, aby zapobiec ich całowaniu, oraz niezliczone inne przykłady (również z innych religii niebiblijnych). Pod tym względem pandemia koronawirusa już wywarła olbrzymi wpływ na różnorodne aspekty życia społecznego, kulturalnego i ekonomicznego. Jak niektórzy twierdzą, można ten wpływ porównywać np. do średniowiecznej Czarnej Śmierci, która głęboko zapisała się w zbiorowej europejskiej pamięci¹.

Okres pandemii i tzw. *lockdownu* zbiegł się z kilkoma ważnymi wydarzeniami w życiu Romów w wymiarze lokalnym, ale także transnarodowym. 8 kwietnia obchodzony jest na całym świecie jako Międzynarodowy Dzień Romów². W tym

---

¹ Wojciech Bedyński, *Liminality: Black Death 700 years after. What lessons are for us from the Medieval pandemic?*, „Society Register”, 2020, nr 4(3), s. 129–144; Joban Goudsblom, *Public health and the civilizing process*, „The Milbank Quarterly”, 1986, nr 64(2), s. 161–188.

² Jest to upamiętnienie pierwszego Światowego Kongresu Romów, który odbył się w dniach 1–12 kwietnia w Orpington pod Londynem w 1971 roku. Jako Międzynarodowy Dzień Romów data ta została proklamowana w czasie IV Kongresu Romów w 1990 r. w Jadwisinie

roku uroczystości całkowicie przeniosły się do internetu. Zostało zorganizowanych wiele spotkań, seminariów, webinarów, koncertów online, do których każdy chętny mógł się przyłączyć. Przedstawiciele organizacji romskich prezentowali na swoich fanpage'ach życzenia dla Romów otrzymane od polityków i czelnych urzędników. Mieliśmy okazję uczestniczyć w kilku takich internetowych spotkaniach, zorganizowanych przez międzynarodowe organizacje działające w obszarze praw człowieka i na rzecz Romów. W spotkaniach brało udział po kilkaset osób ze wszystkich europejskich krajów, liderzy, aktywiści, działacze, artyści, politycy, naukowcy, zarówno Romowie jak i Gadziowie³. Spotkania były okazją do złożenia sobie życzeń, ale też do podzielenia się informacjami o sytuacji Romów w poszczególnych krajach, strategiach radzenia sobie z pandemią, prezentacji dobrych praktyk w tym zakresie.

Niezaprzeczalnie epidemie odciskają swoje piętno na życiu rodzinnym i wspólnotowym, na codziennych praktykach. W tym tekście skupiamy się na tym bardziej osobistym, rodzinnym oraz intymnym wymiarze przeżywania ostatnich miesięcy. Ogłoszenie stanu pandemii, a w konsekwencji wprowadzenie tzw. *lock-downu* i zasad społecznego dystansu w wymiarze międzynarodowym oznaczało ograniczenie możliwości przekraczania granic, a lokalnie przekładało się na ograniczenie spotkań i bezpośrednich kontaktów towarzyskich (wprowadzone w różnych momentach w Polsce i np. Niemczech, czy Wielkiej Brytanii). Wszystko to spowodowało niepokój i obawy co do przyszłości wśród polskich Romów. Niepokój o rodziny mieszkające w Polsce albo za granicą potęgowały różnorodne, nierzadko nie mające pokrycia w faktach, sprzeczne informacje, przekazywane, omawiane bezpośrednio i szeroko komentowane przez transnarodowe rodziny w mediach społecznościowych. Za pomocą popularnych komunikatorów internetowych zachodziła wymiana opinii i spekulacji, wyraźnie obecny był strach i obawa przed możliwością zamknięcia granic i tym samym utrudnionym powrotem do, utożsamianych z bezpieczeństwem, miejsc pochodzenia. Wiele z tych obaw wiązało się z potrzebą bliskości z rodziną, obawami przed samotną śmiercią albo śmiercią bliskich, pochówku w obcych stronach⁴.

---

pod Warszawą. Dzień ten jest okazją do międzynarodowego świętowania, przypominania o dziedzictwie, wartości i wkładzie Romów w rozwój kultury światowej, szczególnie europejskiej.

³ W języku romskim termin Gadzio określa nie-Roma, jest terminem odgradzającym Romów od reszty świata. To kluczowa kategoria określająca granicę etniczną, która w literaturze polskiej oddawana jest jako termin typu *emic*, pisany kursywą. W literaturze anglojęzycznej funkcjonuje jako akceptowana forma nazwy własnej – Gadjo. W niniejszym artykule używamy jednak terminów Gadzio, Gadziowie i gadziowski bez kursywy.

⁴ Znany nam przykład z Tarnowa: rodzina z Polski nie mogła sprowadzić ciała zmarłego w Anglii (na początku maja) krewnego. Możliwe było jedynie skremowanie ciała i przewiezienie przez granicę urny z prochami, na co rodzina nie chciała się zgodzić. Postanowiono więc poczekać na złagodzenie restrykcji sanitarnych ale, ze względu na wysokie koszty przechowania ciała w chłodni zakładu pogrzebowego, tylko do końca maja. I dopiero po tym terminie

W przypadku pandemii Covid-19 relacje społeczne między gospodarstwami domowymi, nie tylko mieszczącymi się po różnych stronach granicy, ale nawet tych na jednej ulicy, prawie całkowicie przeszły w tryb online. Tak było w przypadku Wielkanocy obchodzonej w kwietniu 2020 roku. Media społecznościowe wypełniły się zdjęciami i zrzutami ekranowymi dokumentującymi różnorodne spotkania online albo wspomnienia spotkań w czasach kiedy przyjazd i odwiedziny rodzinne, znajomych czy sąsiadów były codziennością, za którą teraz tęskniono. Obserwowaliśmy różnorodne formy podtrzymywania kontaktów i wymiany informacji, rozmów, dzielenia się emocjami, wyrażania troski, dodawania sobie otuchy i wspierania z wykorzystaniem technologii internetowych, co w literaturze nosi nazwę *cyfrowego rodzinowania*⁵ (ang. *digital kinning*⁶). Jest całkiem prawdopodobne, że niektórzy z naszych czytelników również brali udział w tego rodzaju spotkaniach rodzinnych. Poniżej przedstawiamy wstępne obserwacje poczynione przez nas, podczas realizacji badania dotyczącego transnarodowego życia polskich Romów⁷. Analizujemy tu różnorodne praktyki i wymianę treści zachodzące online, które towarzyszyły uroczystościom wielkanocnym podczas pandemii Covid-19.

Ponieważ projekt poświęcony jest polskim Romom (część naszego zespołu pochodzi ze społeczności romskiej), skupiamy się na tej grupie, zauważając, że: po pierwsze, należy pamiętać, że ta grupa nie jest jednorodna; po drugie, tego rodzaju aktywności nie ograniczają się tylko do Romów. Niemniej, twierdzimy, że w czasach zwiększonej niepewności, codziennych odniesień do śmierci i zagrożenia związanego z zerwaniem więzi społecznych z powodu ograniczeń w kontaktach oraz mobilności, interakcje online stały się koniecznością, od której nie sposób uciec. Tak w czasach przedpandemicznych jak i obecnie, znajdują się tam narzędzia niezwykle skutecznie przyczyniające się do zachowania kultury, języka i tożsamości Romów, zwłaszcza patrząc z perspektywy międzynarodowej i uwzględniając kontekst migracyjny. Inspirujące są dla nas ustalenia

---

poddać ciało kremacji. Wyczekiwane złagodzenie przepisów istotnie nastąpiło przed końcem maja, co umożliwiło przewiezienie przez granicę trumny z ciałem, i ostatecznie zmarły Rom został pochowany na początku czerwca w „swoim” mieście [przyj. red.].

⁵ W polskojęzycznym Internecie popularny jest hasztag „rodzinowanie”. Odnosi się on do czasu spędzanego z rodziną, wspólnych aktywności, grillowania, spacerów, obiadów, imienin itp.

⁶ Loretta Baldassar, Raelene Wilding, *Migration, Aging, and Digital Kinning. The Role of Distant Care Support Networks in Experiences of Aging Well*, „The Gerontologist”, 2020, nr 60(2), s. 313–321.

⁷ Projekt „Transnarodowe życie polskich Romów – migracje, rodzina i granice etniczne w zmieniającej się Unii Europejskiej” realizowany w ramach grantu OPUS 16, jest finansowany przez Narodowe Centrum Nauki, grant nr UMO-2018/31/B/HS6/03006 OPUS 16; więcej informacji o projekcie: <http://www.migracje.uw.edu.pl/projects/transnarodowe-zycie-polskich-romow-migracje-rodzina-i-granice-etniczne-w-zmieniajacej-sie-unii-europejskiej/>

Carol Silverman⁸, która wskazała sposób, w jaki Romowie korzystali z nowoczesnych środków komunikacji, które umożliwiały podtrzymywanie kontaktów, a tym samym utrwalenie języka i kultury. Warto również zaznaczyć, że internet i media społecznościowe to element dotychczas nieobecny w badaniach nad Romami⁹. Podobnie jak Silverman, wskazujemy tu na sposób, w jaki mniejszościowa kultura może być zachowana i przekształcona na warunkach danej grupy za pomocą nowoczesnych technologii.

Korzystanie z internetu i platform komunikacyjnych jest już od dawna uznawane za klucz do podtrzymania transnarodowych powiązań, ich wykorzystanie może być pomocne, a nawet kluczowe w zachowaniu języka, tradycji i poczucia grupowej spójności¹⁰. Funkcjonujące do niedawna ograniczenia związane z pandemią spowodowały intensywne wykorzystywanie popularnych komunikatorów internetowych jako jedynej alternatywy wobec braku możliwości fizycznego spotkania, być może były nowością dla niemigrujących członków społeczeństwa, jednak od dawna stanowiło normę wśród migrantów i ich krewnych¹¹. Tak też było w przypadku polskich społeczności romskich w Wielkiej Brytanii i Niemczech. Wbrew zatem częstym i powszechnie wyrażanym obawom wobec wykorzystywania internetowych platform komunikacyjnych i mediów społecznościowych, chcemy zwrócić uwagę na ich pozytywny aspekt, wiążący się z twórczymi przekształceniami w obszarze kultury, transnarodową wymianą wśród Romów, możliwościami podtrzymania więzi grupowych. Jednocześnie mamy do czynienia z procesami, które są różnorodnie oceniane przez samych Romów, z jednej strony dostępne możliwości są afirmowane, z drugiej zaś spotykają się z opozycją.

POLSCY ROMOWIE I INTERNET „W DOMU” I „ZA GRANICĄ”

Internet stwarza wyjątkową przestrzeń do komunikacji i kultywowania życia towarzyskiego/rodzinnego dla migrujących i niemigrujących polskich Romów. Umożliwia m.in. utrzymanie regularnego kontaktu z krewnymi, zapoznania potencjalnych małżonków, służy także jako narzędzie realizowania kontroli spo-

⁸ Carol Silverman, *Negotiating „Gypsiness”. Strategy in Context*, „Journal of American Folklore”, 1988, nr 101(401), s. 261–275.

⁹ Kamila Fiałkowska, Michał P. Garapich, Elżbieta Mirga-Wójtowicz, *Krytyczna analiza naukowej ciszy, czyli dlaczego Romowie migrują (z naszego pola widzenia)*, „Kultura i Społeczeństwo”, 2018, nr 2, s. 39–67.

¹⁰ Marketa Hajska, *The presentation of social status on a social network. The role of Facebook among the Vlach Romani community of Eastern-Slovak origin in Leicester, UK*, „Romani Studies”, 2019, nr 29(2), s. 123–158; Veronika Nagy, *Roma Networks. Ethnic Solidarity in an Internet Age?*, „Intersections. East European Journal of Society and Politics”, 2018, nr 4(3), s. 158–179.

¹¹ Loretta Baldassar, Łukasz Krzyżowski, *Physical, not social distancing: what we can learn from migrants*, UWA Social Care and Social Ageing Living Lab News, 2020

łącznej w odniesieniu do tradycyjnego kodeksu postępowania (romanipen). Jest to także przestrzeń, w której twórczo wykorzystuje się język romski. Niezrozumiały dla nie-Romów, ułatwia tworzenie bezpiecznych przestrzeni internetowych dla romskojęzycznych użytkowników internetu. Nazwy poszczególnych aplikacji np. Messenger, Facebook, Skype, WhatsApp zadomowiły się w języku romskim przyjmując formę: *mesendżeris*, *fejsbukos*, *skejpos*, *wotsapos*. Rytuały związane z ważnymi wydarzeniami na żywo (chrzty, wesela, biesiady, pogrzeby) lub dorocznymi świętami (Wszystkich Świętych, Boże Narodzenie, Wielkanoc) są często transmitowane na żywo i udostępniane w mediach społecznościowych i tematycznych forach internetowych. Wspólne celebracje przy suto zastawionych stołach, w obecności krewnych i przyjaciół stanowią ważną częścią kultury romskiej. Transmisje na żywo z tego rodzaju spotkań umieszczane są na portalach społecznościowych w postaci *lajfów*. Interpretujemy to jako sposób pokazania innym Romom (w Polsce, Wielkiej Brytanii i innych krajach), że wszystko podczas spotkań, celebracji czy rytuałów przebiega zgodnie ze tradycją romską. Na stole umieszczana jest odpowiednia jakość i ilość jedzenia i napojów, przygotowywane są toasty, grana jest tradycyjna muzyka, mężczyźni i kobiety są odpowiednio ubrani i tak też się zachowują. Obecność wszystkich tych elementów, transmitowanych na żywo z wykorzystaniem Facebooka czy Skype do wielu romskich gospodarstw domowych w Anglii, Niemczech czy Polsce jest nie tylko sposobem na wzmocnienie więzi między grupami, ale także na okazanie *paciw/paciv* – wzajemnego szacunku.

Internet, a w szczególności różnorodne komunikatory oraz media społecznościowe stały się również niezwykle ważnymi platformami komunikacyjnymi dla romskich liderów i celebrytów. Dzięki nim mogą oni dotrzeć ze swoim przekazem nie tylko do Romów w kraju, ale także zagranicą. Identyfikujemy kilka osób, których można określić mianem liderów i celebrytów romskich szczególnie aktywnych na tym froncie. W różny sposób łączą oni rolę liderów społeczności, autorytetów i działaczy organizacji pozarządowych oraz (przynajmniej w jednym przypadku) doradców politycznych w administracji państwowej. Często ich działalność wiąże się również z karierą w branży rozrywkowej lub sportowej. Jeden z nich, którego nazwaliśmy *Celebrytą*, jest szczególnie aktywny w mediach społecznościowych, budując swoją pozycję nie tylko jako lider społeczności romskiej, ale także jako pośrednik między Romami a nie-Romami (Gadziami) w Polsce. Celebryta łączy charyzmę sceniczną z doradztwem politycznym, co czyni go popularną (choć kontrowersyjną i niekoniecznie podziwianą przez wszystkich) postacią wśród polskich Romów także w Anglii, Szwecji czy Niemczech. Docierając ze swoim przekazem zarówno do Romów, jak i nie-Romów, udaje mu się realizować swoje przesłanie jednocześnie jako godny szacunku starszy w społeczności romskiej, a także szlachetny obywatel i religijny Polak.

Po wybuchu pandemii koronawirusa polscy liderzy romscy włączyli się w kampanię *#zostańwdomu*, zachęcając wszystkich do przestrzegania zaleceń

lekarzy i władz. Wycofali się z wszelkich spotkań publicznych, koncertów, wyjazdów przenosząc swoją aktywność całkowicie do internetu. *Celebryta* rozpoczął kampanię zbierania funduszy wspierających publiczne instytucje ochrony zdrowia. Kampania ta miała pokazać, że Romowie mogą dołożyć się do ogólnokrajowej sprawy, przełamując także stereotyp Romów jako li tylko beneficjentów pomocy społecznej. Inny lider (Muzyk) rozpoczyna sprzedaż ubrań scenicznych oraz instrumentów muzycznych, aby zgromadzonymi pieniędzmi zasilić wybrany szpital. To także Celebryta zapoczątkował popularne „nominacje” w mediach społecznościowych, w których nominowanych poproszono o śpiewanie piosenek lub odtwarzanie muzyki. Nominacje rozpoczęły się przed świętami wielkanocnymi i trwały do niedawna. Były podejmowane zarówno przez profesjonalnych muzyków, jak i amatorów. Do popularnych nominacji muzycznych dołączyły inne aktywności, takie jak konkursy i wyzwania, które wobec braku spotkań i transmisji na żywo, czyli *lajfów* niezwykle popularnych w analogicznym okresie w minionych latach, stopniowo wypełniały przestrzeń internetu. Słowa *te nominineł* (alt. *nomininaw*), *czelendźos* (alt. *czelendźo*) szybko weszły w zasób słownictwa Romów biorących w nich udział, a także komentatorów tych rozrywek.

Związane z pandemią działania polskich Romów w internecie pokazują także subtelną, ale widoczną zmianę w relacjach genderowych, wiążących się z korzystaniem z mediów społecznościowych, a głównie z popularnego Facebooka. Niezależnie od kontekstu migracyjnego (albo pandemicznego), korzystanie polskich Romów z internetu rodziło od początku wiele niejasności, a także kontrowersji. Ich źródła należy upatrywać w samej naturze tego medium, jego szerokiej dostępności, możliwości pozyskiwania informacji jak i dzielenia się nimi, nieuregulowanymi zasadami uczestnictwa (albo podlegającymi powolnym regulacjom i negocjacjom), a co za tym idzie poczuciem braku kontroli. I tak, wśród części konserwatywnych Romów Facebook jest uważany głównie za platformę, która umożliwia zawieranie znajomości, taki sposób powstawania relacji damsko-męskich bywa nieakceptowany w środowisku romskim. W niektórych rodzinach korzystanie z Facebooka, zwłaszcza przez kobiety jest czasem potępiane jako niewłaściwe, nie licujące z dobrym imieniem rodziny. W rezultacie wiele osób, (jak zaobserwowaliśmy) a głównie kobiety, faktycznie ukrywają swoją obecność w Internecie, korzystając z kont funkcjonujących np. pod pseudonimami. Okazuje się, że obecnie kobiety mniej obawiają się korzystania z Facebooka, być może zatem rola mediów społecznościowych w utrzymywaniu więzi społecznych w czasach kryzysu przeważała nad nierównością płci w tym względzie.

E-WIELKANOC

Zwykle radosny charakter Wielkanocy, w tym roku obchodzonej przez kościoły katolickie i protestanckie w dniach 12 i 13 kwietnia, został stłumiony przez panujący *lockdown*. Żal i niepokój towarzyszyły przeżywaniu świąt, które na ogół wiążą się z rodzinnymi wizytami i odwiedzinami, często jedynymi w roku z uwagi na migracje części jej członków. Wraz z postępem epidemii obserwowaliśmy zatem wysyp różnorodnych, wspomnianych wyżej nominacji oraz wyzwania które zastąpiły tak wcześniej popularne transmisje radosnych biesiad. W jednym z filmików widzimy mężczyznę pozdrawiającego swoją rodzinę w Polsce, Wielkiej Brytanii i Niemczech, a następnie nominującego kolejne osoby do wzniesienia toastu za rychły koniec *koronawirusos*. Toasty podejmowane były głównie przez mężczyzn, ale kobiety (nawet jeżeli mniej widoczne) również były w nich obecne, filmując przypominały kogo należy pozdrowić albo nominować i pomagały w doborze słownictwa (odpowiedniki angielskich i polskich słów w języku romskim) związane z mediami społecznościowymi.

Z naszych obserwacji wynika, że zarówno mężczyźni, jak i kobiety podejmowali *czelendże* związane np. z przygotowywaniem konkretnych potraw. Kobiety często nominowane były w kategorii pieczenia ciast i innych słodkich przekąsek, podczas gdy mężczyźni byli zachęcani do robienia pierogów. Pierogowe wyzwanie (*piśotengro czelendżos*) odbywało się między rodzinami romskimi mieszkającymi w Polsce i Wielkiej Brytanii. W jednym z filmów mężczyzna mieszkający w Anglii robi tak zwane pierogi ruskie, jedną z bardziej popularnych polskich potraw. Mężczyźni zadbali o szczegóły w ubiorze, co wskazuje na poważne potraktowanie zadania. Jeden z nich założył fartuch szefa kuchni, a drugi lateksowe rękawiczki, podkreślające dbałość o higienę, tak ważną podczas pandemii. Na jednym z nagrań mężczyźni żona, która filmuje proces gotowania i udziela mu również praktycznych wskazówek. W innym filmie młody mężczyzna, mieszkający kiedyś w Anglii, robił pierogi w towarzystwie córki, która także była odpowiedzialna za filmowanie. W obu przypadkach zaangażowane osoby mieszały języki romski, polski i angielski. Tego rodzaju transmisje na żywo są nie tylko miłą rozrywką, ale jednocześnie jest to wiadomość wysyłana do przyjaciół i krewnych, pokazująca, że „my”, po obu stronach internetowego łącza, mamy się dobrze, jesteśmy zdrowi i zostajemy w domu przestrzegając zasad społecznej kwarantanny.

Towarzyszące pandemii utrudnienia w podróżach, restrykcyjne kontrole na granicach wraz z powszechnym *lockdownem* sprawiły, że Wielkanoc w 2020 roku obchodzono inaczej niż w ubiegłych latach. Poniżej chcielibyśmy przedstawić niedzielę wielkanocną, której doświadczyła jedna z nas:

Spotkanie rodzinne odbyło się w formie wideokonferencji, w której wzięła udział moja rodzina mieszkająca w Anglii i w dwóch miastach w Polsce [...]. Atmosfe-

„Zachowaj spokój i zostań w domu!”

Źródło: profil facebookowy rumuńskiej organizacji Aresel

ra była świąteczna i rodzinna. Były żarty, toasty, oglądanie i wysyłanie starych zdjęć. Niektórzy śpiewali i tańczyli, jeden z kuzynów grał na akordeonie. Drugi kuzyn był jednocześnie obecny na trzech różnych spotkaniach online za pomocą dwóch telefonów i jednego komputera. Po pewnym czasie starsze pokolenie opuściło rozmowę wideo, pozostawiając młodemu pokoleniu więcej swobody. Jedna z ciotek co jakiś czas wpadała, żeby dyskretnie sprawdzić, czy młodzi odpowiednio się zachowują. Pierwszy raz w życiu doświadczyłam tego, że Romowie nie odwiedzali się podczas świąt, świadomie, z obawy przed zarażeniem siebie lub innych, podejmując decyzję o izolacji. Z doświadczenia wiem, że Romowie bardzo się boją chorób, szpitali. Ten strach uziemił ich w domach. Możliwość prowadzenia rozmowy w czasie rzeczywistym z opcją wideo dało namiastkę bycia razem i świadomość, że wszyscy mają się dobrze. Nie mniej jednak to w żaden sposób nie zastąpi tradycyjnych spotkań świątecznych i innych uroczystości.

WNIOSKI

Cyfrowe i transnarodowe rodzinowanie nie jest oczywiście niczym nowym w doświadczeniu transnarodowych rodzin, sądzimy jednak, że w dobie pandemii tego rodzaju praktyki zyskują dodatkową wagę związaną z obawami o zdrowie i życie członków rodzin oraz z zasadami społecznego dystansowania i niemożności fizycznego spotkania. Te praktyki jak i obawy są naturalnie charakterystyczne nie tylko dla Romów. Tak podczas pandemii, jak i w czasach przed-pandemicznych, w odniesieniu do romskich rodzin, z którymi pozostajemy w kontakcie (w tym naszych własnych), możemy jednak stwierdzić, że internet pełni niezwykle ważną rolę. Umożliwia stworzenie bezpiecznej przestrzeni dla języka i kultury i jednocześnie pozwala na stały kontakt z bliskimi oraz na zachowanie języka i obyczajów, nawet jeżeli jedno i drugie ulega przemianom.

Nasze badania pokazują sposób, w jaki internet okazuje się wysoce funkcjonalnym narzędziem umożliwiającym reprodukcję kultury, sprawowanie kontroli społecznej i integrację grup, ułatwiając transnarodowe kultywowanie tradycji i wzmocnienie więzi i relacji społecznych. Jest to szczególnie istotne dla złożonych i rozproszonych terytorialnie rodzin. Łatwość z jaką internet został włączony do życia społecznego Romów (choć nie bez kontrowersji), sugeruje, że mamy tu do czynienia z istotnym elementem romskiej kultury i możliwości mobilizacji grupowej oraz sprawczości w czasie kryzysu.

Spotkania online w celu wspólnego świętowania, wyzwania i nominacje dostarczają nie tylko rozrywki i sposobu spędzania czasu. Funkcjonują jako ważne rytuały w społeczności, pomagając w podtrzymywaniu poczucia wspólnoty. Dotychczas uczestnicy biesiad i innych zgromadzeń spotykali się w przestrzeni fizycznej, dodatkowo tylko organizując transmisje (*lajfy*) dla swoich rodzin w innych krajach. Zapośredniczona obecność w formie *cyfrowego rodzinowania* jak dotąd była więc dodatkiem do całego wydarzenia. Te niezwykle czasy, których jesteśmy świadkami spowodowały, że zajęła ona centralne miejsce, stając się w ten sposób główną areną społeczno-kulturowej ekspresji Romów. Kulturowo-reprodukcyjna rola internetowych celebracji i *cyfrowego rodzinowania* sprawiają, że można odnieść je do tradycyjnego romanipen, wartości i norm wspólnych dla grupy, które – jak w wielu innych – są odtwarzane w rytuale, stąd też nasze określenie *e-romanipen*¹².

Najważniejsze w naszych ustaleniach jest to, że świąteczny charakter tych interakcji online ustępuje bardziej żałobnym, nostalgicznym i poważnym tonom. Epidemie są związane z możliwością śmierci i uniwersalną kondycją ludzką, podatnością na zranienie, ból i cierpienie. Można powiedzieć, że przesłanie rytuałów *e-romanipen* zyskało pewne cechy antycypacji żalu, ponieważ dotyczą one niezwyklej sytuacji kryzysowej, w której grupa nie może się spotkać, aby

¹² Autorką tego terminu jest Monika Szewczyk.

wykonać zwykle w takich przypadkach rytuały zamknięcia. Ta niemożność zebrania się w celu wzmocnienia więzi grupowych, niezależnie od tego, czy chodzi o pogrzeb, spotkanie z rodzicami, dziadkami lub starszymi w celu omówienia ważnych rzeczy w życiu rodziny, powoduje głęboki niepokój związany nie tylko z życiem jednostkowym, ale także z przetrwaniem więzi rodzinnych. Kreatywne, wymyślone *ad hoc* popularne *te nominineł* i *czelendżos* to nie tylko sympatyczny sposób na spędzenie czasu podczas nudy wywołanej *lockdownem*. U ich podstaw leży egzystencjalny strach przed śmiercią, obawy o przetrwanie wspólnoty, jak i potrzeba zrozumienia i oswojenia tych lęków. Pokazują także siłę ludzkiej sprawczości, pozwalając na radzenie sobie z potencjalnym kryzysem poprzez sięgnięcie do zasobów własnej kultury i twórczo reagując na zaistniałe ograniczenia.

W momencie powstawania artykułu (maj 2020), gdy Romowie i Gadziowie stopniowo oswoili się z zagrożeniem, coraz więcej osób prowadzących transnarodowe życie myśli o powrocie do stanu sprzed ogłoszenia pandemii. W reakcji na stopniowe znoszone ograniczenia związane z *lockdownem*, ci spośród polskich Romów, którzy przyjechali przeczekać pandemię w Polsce albo powstrzymali się od wyjazdu, coraz częściej wyrażają chęć powrotu do Anglii, jednak tylko pojedyncze osoby (głównie młode) zdecydowały się na ten krok. Nie ma danych co do liczby zachorowań na Covid-19 wśród Romów¹³. Z posiadanych przez nas informacji wynika, że w większych skupiskach romskich nie zanotowano zakażeń koronawirusem. Można sądzić, że Romowie w Polsce jako grupa nie znaleźli się wśród grup społecznych szczególnie narażonych na zakażenie. Stanowiło to dodatkowy argument na rzecz ponownego wyjazdu z Polski. Zatem, gdy popularne w mediach społecznościowych hasło: „Stay calm and beshen khere” (zachowaj spokój i siedź w domu) wychodzi powoli i oby na długo z użycia, pozostaje powiedziec „Jawen saste bachtałe!” (bądźcie zdrowi i szczęśliwi).

LITERATURA

- BALDASSAR L., KRZYŻOWSKI Ł., *Physical, not social distancing: what we can learn from migrants*, „UWA Social Care and Social Ageing Living Lab News”, 2020, <https://livinglab.com.au/4548-2/>.
- BALDASSAR L., WILDING R., *Migration, Aging, and Digital Kinning: The Role of Distant Care Support Networks in Experiences of Aging Well*, „The Gerontologist”, 2020, nr 60(2) s. 313–321. <https://doi.org/10.1093/geront/gnz156>.

¹³ Znany jest jeden, podany do informacji publicznej oraz omawiany w mediach społecznościowych przypadek znanego w środowisku romskim mężczyzny, który przyjechał do Polski z Wielkiej Brytanii i zachorował podczas odbywania kwarantanny. Jego stan był ciężki, jednak powrócił on do zdrowia.

- BEDYŃSKI W., *Liminality: Black Death 700 years after. What lessons are for us from the Medieval pandemic?*, „Society Register”, 2020, nr 4(3) s. 129–144. <https://doi.org/10.14746/sr.2020.4.3.07>.
- FIAŁKOWSKA K., GARAPICH M. P., MIRGA-WÓJTOWICZ E., *Krytyczna analiza naukowej ciszy, czyli dlaczego Romowie migrują (z M.P. naszego pola widzenia)*, „Kultura i Społeczeństwo”, 2018, nr 2, s. 39–67.
- COUDSBLOM J., *Public health and the civilizing process*, „The Milbank Quarterly”, 1986, nr 64(2), s. 161–188.
- HAJSKA M., *The presentation of social status on a social network: The role of Facebook among the Vlax Romani community of Eastern-Slovak origin in Leicester, UK*, „Romani Studies”, 2019, nr 29(2), s. 123–158; <https://doi.org/10.3828/rs.2019.6>.
- NAGY V., *Roma Networks. Ethnic Solidarity in an Internet Age?. Intersections*, „East European Journal of Society and Politics”, 2018, nr 4(3), s. 158–179; <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v4i3.440>
- SILVERMAN C., *Negotiating „Gypsiness”: Strategy in Context*, „Journal of American Folklore”, 1988, nr 101(401), s. 261–275; <https://www.jstor.org/stable/540467>.

*Monika Szewczyk, Elżbieta Mirga-Wójtowicz, Sonia Styrkacz,
Michał P. Garapich, Ignacy Józwiak, Kamila Fiałkowska*

TRANSNATIONAL E-EASTER AND DIGITAL KINNING AT THE TIME OF PANDEMIC. THE CASE STUDY OF THE POLISH ROMA FAMILIES IN POLAND AND ABROAD

The article focuses on the subject of online social practices of the Polish Roma. The main context is provided by the Covid-19 epidemic accompanied by a period of lockdown from mid-March to the end of April 2020 and the necessity of keeping the so called social distancing. The research was conducted using online social interactions among the Polish Roma in Poland and their kin living abroad. As such, internet functions as a source of information and opportunity to maintain social relations between the research participants. We point to the specifics of the “Roma internet” before and after the pandemic. In this respect, we emphasize the internet’s ‘fitting’ into Roma culture practices and norms of common law. It is on this ground that we introduce the concept of e-romanipen which describes the online shift in Roma culture. We interpret the intensification of online activity under pandemic as an expression of collective agency and creativity aimed at cultural reproduction and maintenance of group cohesion at the time of threat and existential insecurity.

Keywords: coronavirus (covid-19), epidemic, internet, social media, Roma, romanipen, e-romanipen, digital kinning

*Monika Szewczyk, Elżbieta Mirga-Wójtowicz, Sonia Styrkacz,
Michał P. Garapich, Ignacy Józwiak, Kamila Fiałkowska*

**PRDALTHEMÌTKO @-PATRADÌ THAJ GINÌTKO (NUMERÌTKO) FAMILIAQËRE
KIDIMÀTA DR-E PANDEMIAQËRO VAXT. JEKHX STUDÌA PAL-E FAMÌLIE POLSKA
RROMA DR-I POLÒNIA THAJ AVRIAL**

O artìklo vòzdel i tèma e socialone praktikenqëri so keren Polska Rroma on-line (p-i @-draxhin). O šerutno kontèksto avilàs katar-i Kovìdo-19 epidemia dr-e phandimasqëri periòda dekatar-e Tirderajesqëro maškär zi k-e Grastornajesqëro agor dr-o berš 2020, so dutisardàs o phandipen thaj o kade-akhardo sociàlo duràripen.

O rodlàripen sàs kerdo labàrindoj sociàlo interàkcie p-i @-draxhin maškär o Polska Rroma dr-i Polònia thaj lenqëre familie, save ziven avrial.

Sär si pinzardo, o internèto si jekh hanig informacienqëri aj abserenqëri savi šaj dikàrel sociàlo relàcie maškär-e rodlàripenasqëre somzene.

Sikavas so si specifiko dr-e “Rromenqëro Internèto” angl-i pandemia aj pala laθe.

Katar akava dikhan, emfazisaras sär o internèto si adekvàto e rromane kulturalone praktikenqe thaj e buxlikane dostipnasqëre nòrme.

Pe kadaja bàza sikavas e @-rromanipenasqëri noj (koncèpto), savi mothovel e rromane kulturaqëri evolùcia karing-i draxhin.

Dušlãras o zoràripen e @-praktikenqëro p-i draxhin dr-e pandemiaqëro vaxt, sar jekh sikavipen e khetane labnesqëro aj kreativitetaqëro, save si irime karing-i kulturàlo reprodukcìa thaj o braxhipen e zorale khetanipenasqëre kohezìaqëro dr-o vaxt e phardeça aj isipnasqëre bisarbaripnaça.

Lava-klidã: Koronavirus (Kovìdo-19), epidemia, internèto, @-draxhin, sociàlo mèdia, Rroma, rromanipen, @-rromanipen, ginìtko familiaqëro kidipen.